

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. V св. 1-2

БЕОГРАД 1953

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>Свеш. Георгијевић</i> : Лингвистика у књижевности	1
2. <i>Св. Николић</i> : О грађењу сложених скраћеница у нашем савременом књижевном језику	9
3. <i>М. Стевановић</i> : Род и облици промене сложених скраћеница	18
4. <i>Св. Предић</i> : О грађењу и транскрибовању неких речи латинског порекла	27
5. <i>М. Павловић</i> : Значења и варијанте значења придева <i>ваздушаст</i>	35
6. <i>В. М. Мићовић</i> : О изразима <i>мачи гребештаци</i> и <i>гребешко гвожђе</i> у народним песмама	45
7. <i>Г. Шкриванић</i> : Прилози за разјашњење извесних назива оружја у народним умотворинама	52
8. <i>Милка Ивић</i> : Енклитички облик личне заменице као знак модалности	61
9. <i>М. С. Лалевић</i> : Обрада промене значења речи	65
10. Језичке поуке	75

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Рибна

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1953

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

ПРИЛОЗИ ЗА РАЗЈАШЊЕЊЕ ИЗВЕСНИХ НАЗИВА ОРУЖЈА У НАРОДНИМ УМОТВОРИНАМА

О оружју у српским народним песмама доста је писано. И поред свих настојања да се разјасне извесни непознати називи оружја, који се јављају у народној традицији, а специјално у народној поезији, није се у потпуности успело. Шта више, за неке називе дато је и погрешно тумачење. Сем тога, за највећи део ових назива није утврђено из кога времена потичу, па је зато и створена забуна око утврђивања да ли је поједино оружје средњовековно или из турског периода. Ово нарочито важи тамо где се овакво оружје појављује у народној традицији када се говори о извесном средњовековном догађају. Због тога ћемо настојати да помоћу домаћих и страних изворних података, уколико нам то буде могуће, утврдимо не само право значење назива и његово порекло већ и време када се код нас појављује, тј. да ли је средњовековно или из турског, односно новијег времена. При своме раду, поред цитираних аутора, за сваку реч понаособ тражио сам објашњење и у Даничићевом речнику.

За мач *гадар*, *гадара* постоје различита тумачења којој врсти оружје припада и каквог је изгледа.

У Вуковом Рјечнику стоји да је *гадар* оштра сабља, која се носи под коланом¹⁾. В. Ђурчић мисли да је то тежа и масивнија сабља, али при томе изражава сумњу да би то могла бити и нека врста мача²⁾. С. Тројановић сматра да је *гадар* скоро исти као и палаш, тј. мач чији је врх мало повијен³⁾. По П. Стрмшеку *гадар* је, наводно, двоштрично скри-

¹⁾ Вук Ст. Караџић, Српски рјечник, у Биограду 1898; 84.

²⁾ В. Ђурчић, Старијско оружје у В. и Ж., ГХДМ 1943, 115—116.

³⁾ С. Тројановић, Оружје, С. Станојевић, Нар. енциклопедија, III, 217—224.

вено оружје, за које се у народној песми каже да се носи опасно и причвршћено уз седло. Он тврди да је реч арапског порекла¹⁾. Других тумачења код нас досад није било.

Међутим, наишао сам на извор који ми омогућава да дам исцрпно тумачење назива *гадар*.

У својој Историји отоманског царства из друге половине XVII века, описујући опрему и наоружање спахија Рико дословно за *гадар* каже: „Hanno ancora una Spada appesa à lato alla Sella de' loro Cavalli, la quale chiamano Caddara, ed ha la lama larga, e dritta; si servono di questa overo della Siabla conforme giudicano opportuno quando sono alle prese con gli loro inimici“²⁾.

Дакле, према предњем тумачењу *гадар*, *гадара* је мач са широким и правим сечивом, који се веша о седло, у борби се служе њим или сабљом, што зависи од оцене ситуације када ће које оружје бити ефикасније.

Поред констатације да је *гадар* мач, за нас је нова и од нарочите важности и друга чињеница која говори да се *гадар* (*гадара*) носи поред сабље обешен под коланом. Потврду за овакав начин ношења и употребе *гадаре* налазимо у следећим стиховима народне песме:

Најти сине краву гадару,
Припаши је коњу под колане,
Ако теби до невоље дође,
Те на паши буду панцијери,
Море бити, моје дијете драго,
Да ће ти се сабља преломити,
Узми сине краву гадару,
Гадара се преломити неће,
Она море сјећи панцијере,
И сувице шипке од челика.

(Петрановић, 429)

¹⁾ П. Стрмшек, Orožje v jugoslov. narodno epiki, Zbornik za nar. živ. i obič. Juž. Slav., 1921 XXV, 10.

²⁾ Ricaut, Istoria dello stato presente dell'imperio ottomano, Venetia 1672, 257.

Из ових стихова се тачно види оно што нам Рико није одређено рекао, тј. да се гадар, гадара употребљава тамо где треба да се секу „панцијери“.

С обизром на оваку употребу гадара, као и на чињеницу да се вешао под коланом, очигледно је да се ради о тешким и масивним мачевима међу које првенствено треба рачунати мачеве дворучњаке, који су служили, поред осталог, и за сечу панцира (оклопа).

За употребу дворучњака у средњовековној Србији и Босни, поред ликовних података са фресака у манастирима: Каленићу, Сисојевцу и на стећцима у Радимљи, Широком Бријегу, затим налазима у Т. Ужицу, Београду, Махали Јелац, Купресу, Благају итд., налазимо још и потврду у следећим стиховима народне песме:

Па он скочи на коња ђогина,
А потеже мача зеленога;
Десна му је прионула рука;
Он прихвати и лијевом руком
Прионуше руке оба двије.

(Вук II, 694).

Чињеница да се гадара употребљава заједно са сабљом, тј. оружјем оријенталног порекла, затим и само порекло имена говори да је овака употреба тешког и масивног мача под именом гадар, одн. гадара била у турском периоду тј. после пропасти Србије и Босне, што значи од краја XV па до краја XVIII века. Од XVIII века престала је употреба гадара за сечу панцира због тога што је ватрено дејство било такво да је пробијало сваки оклоп. Избацавањем оклопа из наоружања аутоматски је отпала потреба за гадаром. Име гадар, гадара пренето је на тешке сабље, али без првобитне намене.

За корду до данас није дато никакво одређено тумачење какво је то оружје. П. Стрмшек по Академијином речнику даје објашњење о пореклу речи *ћорда* или *корда* и каже да *корда* нема неких нарочитих особина¹⁾. По Вуку

¹⁾ П. Стрмшек, н. д. 11.

је корда исто што и *ћорда* или *ђорда* са примером: И дај мени корду зарђалу или: О бедри му општра *ђорда*¹⁾. В. Ђурчић говори да се у народним песмама *ћорда* помиње уместо сабље и закључује да се под тим именом подразумевају сабље простије врсте, које су носили сиромашни људи²⁾. По Мажуранићу *корда* је мач, сабља, иста реч *ћорда*³⁾. Међутим објашњење за *корду* налази се у средњовековним споменицима, где се прави разлика између мача и сабље са једне и корде са друге стране. По једном документу писаном у Трепчи 16 I 1411 године, Иван Каруч тужи се кнезу и суду дубровачком да је Никша Пешчић или Соркочевић силом и оружјем ударио на његову кућу и опљачкао му трговину: „а они најахаше с назими кордами и мчи, и куплу му разграбише.“ О истоветном догађају постоји акт и на латинском језику, из кога видимо да је *корда* преведена као нека врста великог ножа: „cum cultelissis et ensibus euaginatiss et omnes mercantias“⁴⁾. Из једног другог акта, писаног у Требињу 1419 године, види се да *корда* није ни мач ни сабља: „узета е таи сабља за мач и за дви корди, које су дане Гојеку мчару“. Дакле, у овом конкретном случају, *корда* се издваја од мача и сабље, па је веома вероватно да је то велики нож, као што то стоји у латинском тексту претходног документа. За ову поставку говоре и следеће чињенице: *корда* претставља мању вредност од мача, а овај опет од сабље; затим у Дубровнику се још и данас под *кордом* подразумева велики месарски нож. У осталом „*culter*“ значи нож, месарски нож⁵⁾. Тако исто и Марин Држић у своме делу *Дундо Мароје* помиње *корду*, за коју је П. Колендић дао објашњење да је то *дути нож*⁶⁾.

1) Српски рјечник, 156, 301, 679.

2) Ђурчић, н. д. 114.

3) В. Мажуранић, Приноси за хрв. -прав. повј. рјечник, у Загребу 1908—1922, 527.

4) К. Жиречек, Српски споменици, Споменик СКА XI, 56, 57, 71.

5) Ј. Ђорђевић, Латинско српски речник, Београд 1886, 378.

6) Држић Марин, *Дундо Мароје*, Београд 1951, 257.

Из свега овога да се закључити да је корда средњовековно оружје које се употребљавало у Србији и у Дубровнику. Она се и код нас израђивала, што се види из још данас заосталих старих презимена Кордић, чији је неки предак био ножар и израђивао — корде.

О питању порекла сабље *димишкиње* код нас је укореењено мишљење, да су сабље *димишкиње*, из народних песама, добиле тај назив по томе што су рађене у Дамаску¹⁾. Међутим, из следећег навода у путопису Евлије Челебије, који смо добили од Гл. Елезовића, изгледа да нису. Ево шта Евлија прича о томе: „За време мога детињства у време владе султана Омана убијеног између магазина покривеног оловом и топ-капије била је радионица звана *Димишки-хане*. Њу је био подигао султан Мехмед Освајач. Султан Мехмед је мајдан гвожђа у старом Стамболу искоришћавао и од његове руде израђивао у *Димишки-хани* — *димишкиње*.“ Тај занат су обављали мајстори ковачи сабаља и мачева, по типу израде као мајстори из Сеђана, Марока (Маграб) и из Зивеза. Шта више, овај бедник имао је прилике да види да је главни мајстор за сабље султана Мурата IV (*Kilicci Vasi*) мајстор Давуд радио у поменутој *Димишки-хане*. То је била велика радионица ван града, крај морске обале. Касније, приликом ступања на престо султана Ибрахима, оне године кад је дао да се погуби Кара Мустафа-паша, звани Кеманкеш (вештак на луку) — убијен је 1643 — кад је наступила слабост у царској државној управи, директор царинарнице Али-ага од управе државних добара узнепоменуту *Димишки хану* и ту у њој начини јеврејске куће једну

¹⁾ Вук Ст. Карацић, Српски рјечник, 125; *димишћија*, *демешкиња*, *демишкиња* сабља из Дамаска;

Рјечник ЈАЗиУ II, 399; *димискија*, *димишћија* челик модре боје, како се негда у граду Дамаску ковала.

П. Стрмшек, н. д., 12.; одличне су биле како по свој Европи, тако и код Јужних словена сабље из Дамаска (*димискија*, *димишћија*, *демискија* и *демешкиња*).

В. Ђурчић, н. д. 110.; сабље су прозване *дамаскиње* по граду амаску, који је био на далеко познат као место где се најбоље сабље кују.

поврх друге, и тако од те Димишки-хане и од њеног гвозде-ног рудника не остаде ни трага ни гласа“¹⁾.

Немамо разлога да не верујемо овом наводу у путопису Евлије Челебије, који је, како то наводи, имао прилике да види и главног мајстора Давуда где ради у Димишки-хану.

С обзиром на предње, а нарочито на то што је Цариград далеко ближи од Дамаска, као и што је додир наших крајева са Цариградом био јачи и приснији него са Дамаском, врло је вероватно да су сабље из народних песама „димишкиње“ добиле назив по радионици Димишки-хана.

За епитет *зелен* који се често даје мачу и ножу — П. Стрмшек се позива на Водника и каже да *зелен* значи исто што и сјајан. Тако се зове нека врста белих коња: *зеленко*, *зелен коњ*²⁾). По Мажуранићу *зеленко* је јабучно-зелен или *риђ коњ*³⁾). Налазимо да је ово објашњење потребно допунити и оним које је дао Т. Маретић, тј. да је реч *зелен* настала од корена *зел*, који значи „сјати се“⁴⁾). Исто се значење разабире у руском епитету „зеленое вино“, тј. вино које се светлуца када се точи. Даље, *зелен* може значити сив, што доказује реч *зеленко*, тј. нечисто бео, односно сив коњ. У народним песмама се наилази на — *зелена сокола*. За *зеленог пса* се каже *зељов*, за *зеленог вепра* — *зељуг* итд.

Према свему овоме, излази да је мач добио епитет *зелен* искључиво и само по сјајном или сивом сечиву.

Дадосе му копље убојито,
И мач *зелен* старога Војина.

(Вук II, 132)

Кржаве му руке до рамена,
И *зелени* мачи до балчака.

(Вук II, 298)

Ману руком и мачем *зеленим*.

(Вук II, 466)

¹⁾ Evliya Celebi seyahatnumesi, knj. I, str. 71, ред 8 до 18, изданје IKDAM.

П. Стрмшек, н. д. 14.

³⁾ В. Мажуранић, н. д. 1678.

⁴⁾ Т. Маретић, Епика, Загреб 1909, 44.

У народној песми се помиње епитет „аламанка“: па поводи сабљу аламанку¹⁾. У Академијином речнику стоји да епитет означава сабљу из Немачке, а јавља се уз реч сабља, али и без ње. П. Стрмшек наводи као пример да српско-хрватске песме дају епитет мачу или сабљи према пореклу²⁾. Код Вука стоји „аламанка сабља“ са примером: О појасу сабље аламанке³⁾.

По једном документу из Дубровачког архива, који је објавио Никола Јорга, види се да Дубровачка Република поручује 1430 године сабље „in Alamanian“, па је веома вероватно да је то исто радила и Србија, а поготову када се има у виду да је немачко-византиска трговина већ од XII века ишла преко Србије⁴⁾.

У једном другом писаном извору стоји: „аламанским копијем“ дакле немачким копљем⁵⁾. Оба документа говоре у прилог поставци да су епитети: аламанака, аламански и сл. средњовековни и да су настали због тога што је оружје о коме је реч немачког порекла.

Речи *топуз* и *буздован* примљене су од Турака. Ј. Мишковић се позива на Цеваб меја и наводи да шестоперац долази од персиске речи „chesper“ (шешпер), која значи да има шест страна или пера⁶⁾.

У средњовековним српским споменицама за све ове врсте оружја, тј. за топуз и буздован сачувано је име „палица“. Тако Глигорије Цамблак у животопису Стефана Уроша III помиње „жељезноју палицеју“, или Доментијан у животопису св. Симеона: „и, без копија боди, и без м'ча сечи, и без паличија убиваје“⁷⁾.

У латинским документима палица се зове *masia ferrata*, *masia ferrea*, и *masia di ferro*, одакле се и данас у Дубровни-

Вук II, 456;

2) ЈАЗиУ I, 62; П. Стрмшек, н.д. 11;

3) Вуков рјечник 4;

Н. Јорга, Notes II 283;

5) Пророштво деспота Стевана Лазаревића, Старине IV, 83—85; Ј. Мишковић, Косовска битка, Београд 1893, 75;

7) Глиг. Цамблак, Живот краља Стефана Дечанског, Београд 1936, 38;

ку и на приморју каже за палицу „маца“, док је у Херцеговини, око Попова Поља, сачуван средњовековни назив *палица*.

Називи *топуз* и *буздован* највероватније да су код нас одомаћени после пропасти националних држава, па их, према томе, не можемо сматрати за средњовековне, већ за називе који су настали у турском периоду.

У народним умотворинама, нарочито новијег времена, не помиње се реч *самострел*, већ уместо тога наилазимо у Дубровачком архиву на израз „*balistra, balestra, balista*“ и т.сл. са истим значењем као и самострел: „јер оружје и балестри приходили су и приходе из нашега места у Котор“¹⁾.

Самострел је направа код које је лук учвршћен на постоље (држаљу) на коме је уређај за задржавање и окидање тетиве. Захваљујући држаљу самострелом се нишани као и пушком.

Самострел је стара српска реч, која се помиње у средњовековним пословицама: „Боље јест на самострел наступити њеже ли на клеветничје очи“²⁾.

Копље *костањево*, *коштуница* или *костајница* тумачи се на разне начине. В. Ђурчић претпоставља да име долази од места где су копља кована, па чак не искључује могућност да је име добивено по месту Гуштајну (Словенија), где је постојала позната челичарна³⁾. По Стрмшеку копље *костањево*, *костајница* и *коштуново* морало је бити од кестенастог дрвета⁴⁾. У Академијином речнику постоји слично објашњење⁵⁾ док се у Вуковом Рјечнику доводи у везу са речју *костањ* = *кестен*⁶⁾.

¹⁾ М. Пуцић, Споменици србски од 1395 до 1423, у Биограду 1858, 113;

²⁾ Ст. Новаковић, Примери књижевности језика старог и српскословенског, Београд 1904, 533;

В. Ђурчић, н.д. 35, 36;

П. Стрмшек, н. д. 17, 18;

⁵⁾ Рјечник ЈАЗиУ V, 375—376;

⁶⁾ В. Ст. Караџић, Срп. рјечник, 279, 303;

Поред наведених тумачења доносимо и мишљење М. Јенса, који, пишући о турској војсци, каже да је копље „карки мерак“ или „костаница“ било првенствено наоружање коњице и највише се украшавало двопламеном заставицом.

Проф. Гл. Елезовић мисли да ће се то пре тицати места Костајнице у сев. западној Босни, где су израђивана копља, него да долази од костањевог дрвета или нечег другог. Ово своје мишљење он поткрепљује чињеницом да су у тим крајевима били гласовити јунаци крајишници, који су неуморно водили борбу са Хабзбурговцима, затим што је код Турака било уобичајено да сваки погранични крај има своју специјалност: смедеревски, напр., — одело од разних животињских кожа, а босанскокрајишки — „костањево копље“.

Ова претпоставка Гл. Елезовића не само да је оригинална већ је и врло вероватна, а тако исто и навод Јенса да су ова копља била украшавана двојезичном, односно дво-пламеном заставицом¹⁾.

Г. Шкриванић

¹⁾ М. Jähns, Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens, Leipzig 1880, 718... „Die Lanze „Karki Merak“ oder „Kostaniza“ war wesentlich Waffe der Reiterei meist verzierte man sie mit einem doppelzungenigen Fähnchen.“